

Válasz az opponensi véleményekre

A bíráló és a dicsérő szavakat egyaránt köszönöm mindhárom opponensemnek. S azokat a megjegyzéseket és felvetéseket is, amelyek szűken véve egyik fenti kategóriába sem tartoznak bele, ám amelyek ugyancsak nagymértékben segítenek abban, hogy új szempontokra és összefüggésekre is felfigyeljek. Köszönöm természetesen, hogy mindhárman alkalmasnak találták a benyújtott munkámat arra, hogy doktori vitára lehessen bocsátani.

A hölgyek iránti udvariasság és a nevek abc-sorrendje egyaránt amellet szól, hogy elsőként Bollobás Enikő értékelésére reagáljak.

Az első fontos kritikai megállapítása az, hogy a munka csak az 1970-es évekig tárgyalja az amerikai konzervatív gondolkodás történetét. Elismerem, jogos a felvetés, s magam is hosszú ideig tűnődtem azon annak idején, hogy milyen időbeli keretet válasszak. A könyv olvasói közül talán többen is jó néven vették volna, ha a neokonzervativizmus elemzését is megtalálják benne. Ezzel együtt tudok érvelni a választott megoldás mellett is, és a szempontjaimra, ha csak röviden is, a munkában is utaltam. Itt most ismét kiemelném a két leglényegesebb megfontolást. Az egyik az, hogy a hetvenes évektől kibontakozó neokonzervatív hullám alapvető paradigma-váltást hoz az amerikai konzervatív gondolkodásban, ezért – jobb híján hadd fogalmazzak most így, noha tudom, hogy nem pontos a megjelölés – a „hagyományos” konzervativizmus tárgyalásának keretében nem feltétlenül szükséges kitérni rá. Ki lehet, de nem szükségszerű. A másik szempont pusztán gyakorlati, de azért mégsem jelentéktelen: Békés Márton már alapos monográfiában elemezte a magyar érdeklődők számára a neokonzervativizmust.

Ezzel tulajdonképpen a második megjegyzésre is válaszoltam: az időbeli keret e szűkítése következtében az olyan jelentős női gondolkodók valóban láthatatlanok maradtak, mint Jeane Kirkpatrick, vagy Martha Nussbaum.

Fontos és mindenképp választ igénylő megállapításnak érzem a meta-szintű összegzés hiányát. E kritikát jogosnak érzem – de nem maradéktalanul. Most már én is azt mondom, célszerű lett volna szerkezetileg is beépíteni egy külön összegző fejezetet a végére. Az összegzés azonban mégsem hiányzik teljesen. „*A fúzió kísérlete*” című részben, az *Utószó*-ba ágyazva 7 egész oldalon keresztül, az 510-től az 517 oldal végéig erre az összegzésre teszek kísérletet. Ebben kifejtem a tárgyalt konzervatív gondolkodókat összekapcsoló pontokat, a politikai gondolkodás ún. fogalomszerkezeti elemzésének Michael Freeden oxfordi professzor által kidolgozott koncepciója alapján. Megpróbálom kiemelni – az előző fejezetekben feldolgozott anyagra támaszkodva – az amerikai konzervativizmus ún. magelemeit és a tőlük megkülönböztethető járulékos elemeket, abból indulva ki, hogy az amerikai konzervativizmusban a hagyományhoz való viszony nem olyan meghatározó jelentőségű „magelem”, mint a brit esetében. De készséggel elismerem, hogy az opponens által megfogalmazott dilemmák, így a konzervativizmus szerepe az amerikai értékekben, és a liberális hagyományhoz való viszonya, noha a könyv lapjain több megközelítésben is taglalom őket, más kulcskérdésekkel együtt egy külön zárófejezetet is megérdemeltek volna.

Bollobás Enikő opponensi véleményében két egészen konkrét kérdést is feltesz. Az első ezek közül szorosán kapcsolódik a fentebb említett dilemmához, a konzervativizmusnak a liberális hagyományhoz fűződő viszonyához. Opponensem Gunnar Myrdal azon megállapításának az értelmezését kéri, amelyet a neves svéd közgazdász „*The American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy*” című, 1944-ben írott művében olvashatunk. Myrdal

ezt írja: „Amerika konzervatív az alapelveiben... De a megőrzött elvek liberálisak, néha egyenesen radikálisak”

A válaszomban először is arra utalok, hogy ezt a gondolatot, ha nem is azonos, de hasonló módon mások is megfogalmazták. Louis Hartz „*A liberális tradíció Amerikában*” című híres művében például azt fejtegeti, hogy a liberalizmus annyira természetes dolog Amerikában, hogy szinte fel sem ismerik. Lionel Trilling 1950-ben „*A liberális képzelet*” című könyvében egyenesen odáig megy, hogy kijelenti: „a liberalizmus nem csak a domináns, hanem az egyedüli intellektuális hagyomány az Egyesült Államokban”. Ez az állítás azonban, amely közel áll Myrdal véleményéhez is, ebben a formában szerintem már a háborút követő ún. „konzervatív reneszánsz” kibontakozása előtt is erős túlzás volt. Hartz tulajdonképpen egy igen jó kulcsot ad a kezünkbe, amikor megállapítja: Amerikában a liberalizmus és a konzervativizmus egyaránt csak az „amerikai életmód”, az „amerikanizmus” keretében képzelhető el. Ne felejtsük el, hogy a liberalizmus fogalma Amerikában a XX. század elejétől kezdve fokozatosan átvértékelődött – az európai szociáldemokrácia irányában mozdult el. Azok a liberális elvek, amelyek az USA alkotmányos rendjének kialakításában érvényesültek, elsősorban a „rég” liberalizmus értékei, mindenekelőtt a szabadsághoz kapcsolódó értékek. Ezek a konzervatívok számára is alapvető értékek, ezért védelmezik is őket az amerikai konzervativizmus azon „mageleméből” fakadóan, amely mindazt megőrzésre érdemesnek tartja, ami az „objektív morális renddel” összhangban áll. A munkámban azt próbálom bizonyítani, hogy az amerikai politikai gondolkodás nem kizárólag csak liberális elveket őriz.

Könnyebben és rövidebben tudok válaszolni Bollobás Enikő azon kérdésére, amely William Mc Laughlin nevezetes esszéjének a legfontosabb állítására vonatkozik. Ez a tanulmány „*A pietizmus és az amerikai jellem*” (Pietism and the American Character) címet viseli, és az erkölcsi tökéletesedésre

irányuló, korszakonként eltérő formákban megjelenő, de többé-kevésbé hasonló tartalmú pietista hagyomány jelentőségét emeli ki. A munkámban nyomatékosan hangsúlyozom a puritán örökség szerepét – erre még vissza is térek Hörcher Ferenc opponensem véleménye kapcsán. Azt gondolom, hogy McLaughlin mondanivalója nem áll ellentmondásban az általam kidolgozott eszmetörténeti kerettel, s ehhez csak annyit tennék hozzá, önkritikusan, hogy bár ez a kérdés nem bírálatként fogalmazódott meg Bollobás Enikő részéről, utólag hibámnak tartom, hogy a könyvben nem hivatkoztam meg e fontos tanulmányt.

Abc-sorrendben haladva a következőkben Hörcher Ferenc véleményére szeretnék válaszolni, természetesen itt is elsősorban a bíráló elemekre. Ő külön pontokba szedte a hiányosságokat és a vitakérdéseket, de bírálatot az opponensi vélemény más részében is megfogalmaz; ezekre együtt próbálok meg válaszolni.

A legfontosabbnak a munka módszertani alapjaival kapcsolatos kritikáját érzem, ezért ezzel kezdek. Elismerem, van igazság azon megállapításában, miszerint „Egedy, a történészek jó részéhez hasonlóan nem igazán érdeklődik az eszmetörténeti narratíva-alkotás módszertani dilemmái” iránt. A filozófus és a történsz megközelítésmódja, látásmódja valóban nem teljesen azonos. Ezzel azonban a legcsekélyebb mértékben sem kívánom vitatni a módszertani dilemmák fontosságát. Mentségemre inkább azt hozom fel, hogy rögtön a munka elején négy és fél oldalon megkíséreltem tömören összefoglalni a választott és követett módszertan kulcselemeit. Hörcher Ferenc ezt csak – lehetséges, a munka terjedelméhez képest - „nyúlfarknyinak” tekinti. A munka írása során én ezt elégségesnek gondoltam, de az opponensnek bizonyára igaza van, hogy még részletesebben is kibonthattam volna.

Egyetértek Hörcher Ferencel abban, hogy egy világos periodizáció segített volna a viszonylag nagy terjedelmű anyag feldolgozásában. Azt gondoltam, hogy a fejezetek és a hozzájuk kapcsolt történeti áttekintések nagyjából be tudják tölteni a periodizációs funkciót, de készséggel elismerem e

kritika jogosságát. Ha most írnám a munkát, a fejezetek kínálta korszakolást nagyobb egységekbe is belefoglalnám.

Megfogalmazódik a bírálóban, hogy a politikai gondolkodás és a politikatörténet kapcsolata nincs eléggé kidolgozva. Elismerem, hogy ebben is van igazság, de hozzáteszem: ha az amerikai politikatörténetbe, és az ugyancsak hiányolt intézményi kapcsolódások vizsgálatába jóval részletesebben megyek bele, az nem csak a terjedelmet növelte volna meg számottevően, hanem a szerkezeti arányokat is érintette volna. Minden esztétikai fejezethez adtam háttérrel – de ha az opponensem úgy látja, hogy nem mindig találtam meg az optimális arányokat, bizonyára igaza van.

Akkor röviden szólnék azokról a megállapításokról, melyeket Hörcher Ferenc a „hiányosságok és vitapontok” körében említ. Elsőként a puritanizmus szerepének a túlértékelését emeli ki. Ezzel nem igazán tudok egyetérteni, mert a puritanizmusnak igen jelentős szellemi öröksége volt, ezt kevesen vitatják, s én nem érzem úgy, hogy e szerep aránytalanul lett volna értékelve. Bollobás Enikő kérdése is erre utal az én olvasatomban. A puritanizmusnak a konzervatív gondolkodással való kapcsolatát azért is hangsúlyozom, mert személyes meggyőződésem, s ezt nem csak e munkában képviselem, hogy a konzervativizmus mag eleme az emberi természetről alkotott pesszimista felfogás, amely nagyfokú összhangban áll a puritán szemlélettel. Az a megállapítás ugyanakkor szerepel a könyvemben, hogy tévedés lenne a puritanizmus eszmerendszerét a konzervativizmuséval azonosítani. A konzervativizmus emberképének, ebben egyetértek Hörcher Ferencsel, biztosan más forrásai is vannak, de az amerikai kontextusban indokoltnak tartom a puritán örökség hangsúlyos kiemelését.

Opponensem felveti a fejezetek sorrendjének a kérdését. Igaza van, ezen magam is sokat töprengtem. Utólag én is hajlok arra, hogy nem volt indokolt a radikálisan államellenes Nock-nak az amerikai Délről szóló rész után való

helyezése. Ami azt a kérdést illeti, hogy a Buckley-ról szóló rész miért előzi meg a nála kétségtelenül „fajsúlyosabb” gondolkodók tárgyalását, erre viszont van válaszom. Mégpedig az, hogy Buckley kulcsszerepet játszott a „konzervatív reneszánsz” kiteljesítésében a „*National Review*” folyóirat megalapításával, különböző felfogású gondolkodók egy asztalhoz ültetésével, ezért tartottam célszerűnek e pontról indítani e szellemi vonulat tárgyalását. Nem gondolom azt, hogy feltétlenül az egyes szerzők szellemi teljesítményének értéke és nagysága szabja meg a tárgyalásuk sorrendjét.

Hörcher Ferenc is felveti azt az ilyen jellegű munkáknál szinte „öröknek” tekinthető kérdést, hogy „ki és miért nem került be” a vizsgálódásba bevont szerzők közé. Nem vonom kétségbe a kérdés jogosságát, de nagyobb vitánk ebben bizonyára nem lesz, mert ő maga is utal arra, hogy túlzottan nem érdemes ebbe belemerülni. A bírálóban említett, általam részletesebben nem taglalt személyek fontosságát egyébként egy pillanatig sem vitatom, amiként azt sem állítom, hogy minden témakörben a legjobban szelektáltam.

Egyetértek az opponensemekkel abban, hogy az intézményes aspektusok – az ő szavaival – „viszonylag háttérbe szorultak”. Amint írja, néhány ponton azért kitérek erre – azokon, ahol a legfontosabbnak éreztem. Bizonyára igaza van abban, hogy lehettem volna konzekvenszebb, de a terjedelmi szempontokat e vonatkozásban éppúgy figyelembe kellett vennem, mint a történeti háttér kifejtésénél.

A kritikai megjegyzések negyedik pontjában azt írja, hogy a tárgyammal szembeni objektivitást – melyet egyébként megdicsért – olyan jól elsajátítottam, hogy – őt idézve „sokszor bizony elvész a filozófiai értelmezés során szükségszerű normatív dimenzió”. Erre azt válaszolom, hogy ha ő így látja, ennek bizonyára van alapja, de a munka írása során én úgy éreztem, hogy bizonyos értékek és határok elég jól kirajzolódnak a könyvből, még ha a választott szövegekkel valóban nem is folytatok rendre „elkötelezett vitát”.

Kétségtelen, s erre Hörcher Ferenc is utal: az egyensúlyt sokszor nehéz megtalálni, s nem állítom, hogy nekem mindig sikerült.

Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban, csak az abc-sorrendet követve, Magyarics Tamás véleményéről. Itt is a kritikai megjegyzésekre összpontosítanék. Az opponensem egyrészt felveti azt a Hörcher Ferenc által is érintett kérdést, hogy „kik kerültek be?” a munkába – ezt ő konkrétan a két neves magyar származású gondolkodó, John Lukács és Molnár Tamás kapcsán hozza szóba. A könyvben én erre adtam egy magyarázatot – nevezetesen azt, hogy hazánkban mindketten jól ismertek, és folyamatosan gazdagodó szakirodalom foglalkozik velük, főleg Molnár Tamást illetően. Elfogadom, hogy ez nem teljesen meggyőző érv, de mivel amúgy is a terjedelem korlátozására törekedtem, úgy véltem, hogy munkásságuk érdemi vizsgálatát nálam avatottabb szerzőkre hagyhatom. Viszont ki azért ezzel együtt sem hagytam őket, hiszen mindkettőjüket jó néhányszor megemlítem, meghivatkozom, érzékeltetem tehát az amerikai gondolkodással való kapcsolatukat.

A másik visszatérő kritika Magyarics Tamás részéről a felvázolt történelmi háttér esetenkénti szűkössége, amelyet Hörcher Ferenc is érintett. Erre azt tudom válaszolni, hogy nem akartam, hogy a más forrásokból is elérhető „köztörténet” túlzottan nagy helyet kapjon. Arra tudatosan törekedtem, hogy minden egyes korszakhoz, tematikához és szerzőhöz adjak történeti háttérrel. Hogy kívánatos arányban-e, az persze nyilván vitatható. Újra olvasva a szövegemet úgy látom, hogy a két világháború közötti Dél kapcsán Magyarics Tamás joggal emeli ki az általános történelmi háttér szűkösségét, de e tekintetben fel tudok hozni egy érvet. Nevezetesen azt, hogy itt azért szabtam szűkebbre a háttérrel, mert a déli szerzők saját maguk igen részletesen leírják és elmondják, hogy a lázadásuk mögött milyen tényezők állnak, az olvasó tehát egy viszonylag koherens képhez jut.

Egyetérték az opponenssel abban, hogy Reinhold Niebuhr nehezen sorolható be a konzervatív főáramba; ezt én is megfogalmaztam a munkában. Az emberi természetről alkotott felfogása viszont megkerülhetetlenné teszi munkásságának érintését.

Magyarics Tamás azt írja, hogy „el lehetett volna gondolkodni azon, hogy [Metternich kancellár] miért gyakorolt nagy hatást az amerikai konzervatív gondolkodók egyes jelentős alakjaira”. Azt gondolom, hogy a Viereck-kel foglalkozó részben erre adtam azért választ - azt, amelyre ő maga is gondol: a jog uralma iránti tiszteletet emelve ki. Metternich előtérbe állítása egyébként érdekes abból a szempontból, hogy többet mond a gondolkodók világképéről, mint a tényleges történeti valóságról, hiszen az valószínűleg kétségbe vonható, hogy a neves bécsi államférfi mindig olyan következetesen ragaszkodott a jog uralmához, mint ahogy Viereck vagy Kissinger beállítja. Az iránta megnyilvánuló konzervatív rokonszenvben emellett bizonyára a nacionalizmus elutasítása is közrejátszik.

Összességében még egyszer köszönöm mindhárom opponensem gondos, a munka szerény érdemeit és súlyosabb hiányosságait egyaránt számba vevő munkáját!